

CSÁTH GÉZA (1887–1919)

Egy kudarcos értelmiségi karriertörténet kórrajza

Tanulmányomban az értelmiségi karrier kérdéséhez a személyes identitás alakulástörténete felől közelítek. Kiinduló állításom szerint minden hátrahagyott szöveg, műfajától függetlenül, de a választott műfaj függvényében többé vagy kevésbé áttételes formában, önleírásnak tekinthető, mely a személyiség alakulástörténetéről vall. Állításom helytálló voltát maga Csáth erősíti, amikor 1904. december 20-án úgy fogalmaz naplójában, hogy immáron felhagy az egyébként is egyre hiányosabbá váló napi feljegyzésekkel, mert élete minden „nevezetes mozzanatát” nyomtatás alá szándékozik adni.¹ Következésképpen, ha kellő reflexivitással tudjuk hasznosítani különféle írásait, akkor felrajzolható belőlük szerzőjük kórrajza: hogyan vált a potenciális hármasművész orvossá, hogyan lett aztán hipochondriától és morfinista téveszméktől kínzott gyilkosává feleségének és önmagának.

A személyes identitás megrendülése, amely Csáth esetében tragédiához vezetett, szorosan összefügg a modernitás korának beköszöntésével. A modernitásnak sokféle meghatározása létezik; én most Cornelia Bohn és Alois Hahn egy tanulmánya² nyomán a szociális differenciálódást, a társadalom funkcionális alrendszerének kialakulását³ tekintem a legfőbb kritériumának. A szerepkörök szerinti elkülönülés ugyanis a személyes identitás új formáinak kialakulását követeli meg: amíg a középkori ember identitását élethosszigan meghatározta a születése (jobbágy, nemes vagy éppen arisztokrata) és a társadalmi hierarchiában elfoglalt helye minden élethelyzetben szilárd viszonyítási pontként szolgált számára, addig a modern kor embere folyamatosan viselkedni kénytelen. Nem kötődik többé egy meghatározott

¹ CSÁTH Géza, „Méla akkord: bínak lábat mosni”: *Naplófeljegyzések 1897–1904*, s.a.r. MOLNÁR Eszter Edina, SZAJBÉLY Mihály, Bp., Magvető – Petőfi Irodalmi Múzeum, 2013, 521. (A korai naplókát minden esetben e frissen megjelent kiadásból idézem.)

² Cornelia BOHN, Alois HAHN, *Selbstbeschreibung und Selbstthematisierung: Facetten der Identität in der modernen Gesellschaft = Identität und Moderne*, hrsg. Herbert WILLEMS, Alois HAHN, Frankfurt/M., Suhrkamp Verlag, 1999, 33–61.

³ A „funktionál differenzierte Gesellschaft” Niklas LUHMANN kifejezése (vö. pl.: *Die Gesellschaft der Gesellschaft*, Frankfurt/M., Suhrkamp Verlag, 1998, 743–776.); az általa kidolgozott rendszerelmélet képezi Cornelia Bohn és Alois Hahn gondolatmenetének társadalomelméleti hátterét.

társadalmi alrendszerhez és így tágas tér nyílik előtte individualitása kibontakoztatására. A különböző társadalmi alrendszerek azonban különböző viselkedési formákat követelnek, különböző szerepek kialakítását teszik szükségessé.⁴ Másként viselkedik üzleti tárgyaláson, másként üzemi kiránduláson és megint másként családjában. Míg korábban általánosan érvényes *normák* szabták meg a viselkedést, addig a modern embernek csak helyzetről-helyzetre érvényessé, ill. érvénytelenné váló *normalitások* állnak a rendelkezésére.⁵ Állandóan résen kell lennie, vigyáznia arra, hogy identitásának a megfelelő helyzetben a megfelelő oldalát mobilizálja, ennek következtében viszont más és más emberként ismeri a különböző helyzetekhez kötött környezete. Másként fogalmazva, a modernitás korának embere már nem identitással, hanem identitásokkal rendelkezik. Azt, hogy Csáth tudatában volt ennek a problémának, bizonyítja *A varázsló halála* című, először 1908-ban megjelent novellája. A nők, akik körülveszik a haldokló varázslót, ahányan vannak, annyiféleképpen idézik alakját, „(...) aszerint, amint ki-ki előtt másnak mutatkozott, és ki-kivel másképpen és másképpen bánt.”⁶

A modern ember számára különös nehézséget jelent tehát, hogy identitására a maga teljességében egyetlen reális szituációban sincsen szüksége. Itt ilyenek mutatkoznak, ott olyanok, mindegyik ő, egységként viszont (önmaga számára is) csak speciális helyzetekben – például gyónás alkalmával, pszichoanalitikus kezelés nyomán, vagy emlékiratainak szerkesztése közben – konstruálódik.⁷

Az értelmiségi karrierépítés sikere azonban nem ennek a virtuális egységnek a létrehozását, azaz a különféleség felszámolását követeli meg, hanem a megfelelő helyzetben a megfelelő *én* mobilizálását, a különböző élethelyzetek normalitásainak békés egymás mellett élését, az egymást elvileg akár ki is záró normalitások létének tudomásulvételét.⁸ Az ilyen értelemben vett, zavarmentes sokféleség megteremtése nem könnyű, és annál nehezebb, minél sokoldalúbban tehetséges az illető. A sokoldalú tehetségnek ugyanis nem csupán a normalitások „békéjéről” kell gondoskodnia, hanem a fölös számban rendelkezésére álló normalitások komplexitásának redukciójáról is. S ha ez sikertelen, az könnyen vezethet teljes összeomláshoz, mint Csáth esetében.

⁴ BOHN, HAHN, *i. m.*, 35.

⁵ Ursula LINK-HEER, »Multiple Persönlichkeit« als psychotherapeutische Biographiegenerator = Identität und Moderne, *i. m.*, 181.

⁶ CSÁTH Géza, *Mesék, amelyek rosszul végződnek. Összegyűjtött novellák*, s. a. r. SZAJBÉLY Mihály, Bp., Magvető, 1994, 77.

⁷ BOHN, HAHN, *i. m.*, 35.

⁸ *Uo.*, 54.

Mert igaz ugyan, hogy a korábbi társadalmi renddel szemben a modern társadalom nem ismeri az egy csapásra történő, teljes exklúziót⁹, de ha a multiplicitás kezelése sikertelen, akkor könnyen beindulhat az úgynevezett spill over effektus, amikor a társadalom valamely részrendszeréből való kizáratás visszafordíthatatlan láncreakciót indít el.¹⁰

A 19-20. század fordulóján már nagy számban bukkantak fel olyan értelmiségiek, akik a normalitások zavarmentes egymásmellettségét nem voltak képesek mintegy spontán módon megteremtteni, és emiatt a személyiségnek a modernitás korával járó kényszerű multiplikálódását veszteségként élték meg. Az ő számukra kínált kiutat a freudizmus, mely ebből a nézőpontból úgy értelmezhető, mint eleve kudarcra ítélt segítségnyújtási kísérlet a személyiség stratégiai menedzselésére.¹¹ Kudarcra ítélt azért, mert a pszichoanalízis rituáléi nem a multiplikálódás megváltoztathatatlanságának belátásán alapultak és a vele való együttélés stratégiáinak kialakítására törekedtek, hanem a tudat mélyére hatolva a személyiség egységét igyekeztek helyreállítani.¹² A pszichoanalízisben emiatt – Peter Fuchs szándékoltan éles kifejezést kölcsönvéve – nem a multiplikálódott lélek doktorát, hanem parazitáját láthatjuk,¹³ amely az olyan súlyos esetekben, mint Csáthé volt, megoldás helyett csak a megoldatlan problémák multiplikálódását eredményezte.

Csáth azonban még biztos volt abban, hogy a pszichoanalízis, melyben a 19. századi természettudományos pozitívizmus kiteljesedését üdvözölte, olyan központi tájékozódási pontot jelent, ahonnan körültekintve az egyébként áttekinthetetlen rendetlenség mögött felfedezhető a lélek eredendő egysége és rendje. Komplex-elmélete, melyet *Az elmebetegségek pszichikus mechanizmusa*¹⁴ című elmeorvosi szakmunkájának bevezető fejezetében foglalt össze, világosan tanúskodik erről. Pszichoanalitikus műveltsége azonban előbb tönkretette művészi érzékenységét, majd szembesülnie kellett azzal, hogy – a folyamatos önanalízis ellenére, vagy inkább éppen azért –, egyre kevésbé érti saját életét és egyre kevésbé tudja akaratának korlátai között tartani azt.

Tíz éves korától vezetett naplójából rekonstruálható az a folyamat, amelynek során egyszerre három területen – irodalom, zene, képzőművészet

⁹ Peter FUCHS, *Moderne Identität - im Blick auf das europäische Mittelalter = Identität und Moderne*, i. m., 279-280.

¹⁰ *Uo.*, 285-286.

¹¹ LINK-HEER, i. m., 180-181.

¹² BOHN, HAHN, i. m., 37., 59.

¹³ FUCHS, i. m., 294.

¹⁴ CSÁTH Géza, *Az elmebetegségek pszichikus mechanizmusa* = Cs.G., *Egy elmebeteg nő naplója. Összegyűjtött elmeorvosi tanulmányok*, s.a.r. SAJBÉLY Mihály, Bp., Magvető, 1998, 9-24.

- bontakozott ki tehetsége. És jól behatárolható az a néhány hét, amikor a napjai folyását szorgosan jegyzetelő, festegető és hegedűjén saját dallamokat próbálgató gyermek hirtelen felnőtté vált, amikor kialakult az első novelláskötetét meghatározó, alapvetően lírai fogantatású, egyszerre intim és látomásos, érzéki és elégikus világlátása. A fordulat egyértelműen kishúgának (féltestvérének), az akkor öt éves Ilonkának a betegségéhez és halálához köthető. A kis kékszemű szőke tündér nagyon közel állt hozzá, alakját egy 1903. február 11-én megkezdett, kidolgozásra váró ötleteket tartalmazó jegyzetfüzetének¹⁵ tanúbizonysága szerint képsorozatban szerette volna megörökíteni:

Festészet

- a) Kis Ilonka nevetve fürdik a csillogó Palicsban;
- b) egy kerítés mellett áll;
- c) piacon vásárol;
- d) Lacikával filozofál.

A csodalény kislány, akinek alakját később Kosztolányi is megidézte,¹⁶ már 1903 januárjában betegeskedett, felépült, majd februárban ismét ágynak esett. Tüdőcsúcshuruttal kezelték, de kiderült, hogy agyhártyagyulladás van, és a kislány az egész családot megviselő, hosszú hetekig tartó betegség, napokon át húzódo, kegyetlen haláltusa után március 20-án reggel meghalt. A naplófeljegyzések szinte naturalisztikus pontossággal, a *részletező tömörség* paradox stílusbravúráját végrehajtva rögzítik az egész folyamatot. Igazán megrázó olvasmánnyá a *ráébredés* folyamatának az öntudatlan ábrázolása teszi őket: megsejtése, majd kimondása és elfogadása annak, nem múltó betegségről van itt szó és nincsen segítség.

Ilonka halálát rokonok és közeli ismerősök halálának egész sora követi. „Ma, illetve tegnap itt a szomszédban járt a halál.” – jegyzi fel 1903. április 10-én. A családjukban szállóigei alakra, az *öreg Válima* így emlékezik:

„Nyári, tavaszodó és őszi időben gyakorta járt ki a sárga arcú, szőke öregember ütött-kopott cilinderkalapjában és fehér porköpenyében, a lovait maga hajtva szöllejébe. Az Ilonkát eltemette még.”¹⁷

Csírájában későbbi írásművészetének egyik fontos jellemzője mutatkozik meg itt: különös mélységet adni a képnek, szavakkal festeni – nem a valóságot, hanem a valóság mögöttesét. Nem sokkal Ilonka halála után, 1903. március 25-én nyílt Szabadkán a Nemzeti Szalon képzőművészeti tárlata, amelyet

¹⁵ PIM Kézirattár, Gy. n. sz. 2007/51/2/7.

¹⁶ *Levele Csáthnak*, 1903. október 4. = KOSZTOLÁNYI Dezső, *Levelek - Naplók*, szerk. RÉZ Pál, Bp., Osiris, 1996, 18.

¹⁷ CSÁTH, *Méla akkord...*, i. m., 439.

Csáth az édesapjától kapott állandó belépővel nap, mint nap látogatott. Vitte magával festő-felszerelését, másolta azokat a műveket, amelyek figyelmét leginkább megragadták. A kiállítás zárónapján, április 6-án Kacziányi Géza *Mors eques* című festménye került sorra, s az elmélkedés, mely e kép kapcsán került naplójába, jelzi, hogy immár elméleti szinten is képes kifejezni vonzódását az olyan művészet iránt, amely a *láttható és racionalizálható* mögött meghúzódó, az analizáló ész számára megközelíthetetlen *szellemet* teszi érzékelhetővé.

„A festészet célja nem lehet az élet másolása, sem idealizálása, sem stilizálása, sem variálása; hanem célja, hogy a gondolatokat alakba és színekbe vigyük át. Nem kell, hogy ez az alak, ez a színaránylás igaz legyen az életben, hogy a tárgy, a gondolat a föld világból meríttessék. Nem. A képzelet váltja ki az észből a gondolatot, a szem és a tehetség a maga eszközeivel megérezkíti festékekkel és vászonnal – de ezt a képet csak olyan ember tudja megérteni, aki el tud képzelni, aki a színeket vissza tudja váltani gondolatokká (s nem csak a színeket gondolja), és látja a gondolatot, érzi a képzelőerő játékát (...) Íme a festészet kiterjesztett határai! A kiterjesztett határok közt mozog: Kacziányi, és én is fogok.”¹⁸

Néhány nappal később kelt naplóbejegyzése pedig mintha mindjárt valóra is váltaná ezt a célt – a szavakkal való festés terén:

„1903. apr[ilis] 13. Hétfő. A nap fényesen, fehérén süt. A szél fúj; az árnyék zöldes, hűvös. Ez az árnyékszín és a fehér nap meg a ragyogó ég meg a szél különösen hatnak az emberre. Soha nem érzett sejtelmek kélnek az emberi lélek belsején. Ilonkával álmodtam. Találkoztam vele álmomban – érdekes – a kaszinó nagytermében. Apuska jött Lacikával, Ilonka kis gallerijában, pipacsos szalmakalapjában totyogott. – Laci kezét fogta, de sem Laci, sem apuska nem vették észre, csak én, ki a terem közepén állottam, mondom, velem sem törődtek. Lehajlok Ilonkához, kézen fogom. (Laci és apuska továbbmennek, be a könyvtárszobába.) Csókolom gyöngén rózsaszínű, s inkább sápadt arcát (mintha látszanék a szemén, amint halálakor rátették a pénzeket), kissé behorpadt a kövéres arc, a haja a régi szép bronzarany színű. Némán tűri, amint sokszor csókolom és ölelem azt az édes, szép kis testet, mely él ... de mégse ... (így érzem álmomban) nem beszél, csak néz a távolba az ablakon, künn az uccán éppen ilyen szeles, napos-árnyékos tavaszi idő van (mintha ősz volna). Összehunyorítja a szemét, a kéket, orrát kicsit fintorítja, s a kis fehér homlok összeráncolódik... Fölbredek. S ebben a pillanatban ez a hosszú, de teljesen fölfogott sejtés rögződik gondolattá

¹⁸ CSÁTH, *Méla akkord...*, i. m., 435.

agyamba: Laci és apuska nem látták, csak te, igen, te már sokkal közelebb vagy oda, ahol Ilonka van. Meghalsz nemsokára, úgy júniusra vagy jövő májusra, talán szeptemberben. – – – Ezt álmodtam.”¹⁹

E sorok még nem az álmokban később tudatosan olvasni próbáló pszichoanalitikus-orvost, hanem a pályakezdő és nagyreményű szépíró előlegezik, akiről Kosztolányi úgy fogalmazott, hogy alakjait árnyból és húsból gyúrja: „Vagy a fejk, vagy a szívk, vagy a lábuk köd: ködemberek.”²⁰ A *Találkoztam anyámmal* című, 1906-os novella juthat eszünkbe az idézett sorok olvastán, ahol az elbeszélő álmában kézen fogva megy rég halott anyjával a májusi „zöld mező és kék ég boldogságában”, a kék erdő felé, ahol aztán válniuk kell, s az anya, „mint egy fehér árnyék, egyszerre elietett.”²¹

1903. április 16-án újabb halál: ezúttal anyika nagynénje, Róza néni a halott, „akinek vendégszerető házában annyi kellemes vasárnapot töltöttünk a kánikula kegyetlen, s mégis édes napjaiban Szentgyörgyben. Kis Ilonka még velünk volt. (...) Tipegett ide-oda. Most már feloszlásnak indult az a kis, szép test, s a száj is, mely ezt mondta: – – – „Józa néni.” – Az is meghalt már, akinek mondta.”²²

Róza nénit másnap temetik. A temetés után elmennek Ilonka sírjához, a többiek sírnak, őt, ahogyan írja, megint különös sejtelmek fogják el, különös módon érzékeli az őt körülvevő világot:

„Az ég egyik fele borús volt, jégszínű felhőkkel az erősen, majdnem fázóan kék égen. A másik félnek az alja (amint látszik a még lombtalan fák törzsei között) sárgás fehér fényes, feljebb kék és kék fénylően, mélyen lilásan; rajta úsznak, terpeszkednek a vöröseslilán árnyékolt felhők. Szél fú. A temetőben lézengő emberek, kiket a temetés csalt oda. A túlvilágban nemigen hiszek, s mégis úgy kell lenni, lelkem mélyén van valami... mert egyszerre, mintha láttam volna kis Ilonkát és Róza nénit együtt menni a nagy felhőcsomókon, el a végtelen kékségben. Ilonka tipeg, Róza néni komolyan megy vele; örülnek egymásnak, látszik, de nem nevetnek. Nem is beszélnek.”²³

A *Találkoztam anyámmal* című novella világa, ismét. És azoknak a rajzoknak a világa, amelyekkel élete végén díszítette orvosi rendelőkönyveit. Később született novelláiban viszont egyre ritkábban találjuk az idézett sorok megfelelőit. Feltűnt ez már kortársainak is. *A Hét* recenzense a *Schmidt*

¹⁹ CSÁTH, *Méla akkord...*, i. m., 440.

²⁰ KOSZTOLÁNYI Dezső, *A varázsló kertje. Csáth Géza novelláskötete*, A Hét, 1908. május 17., 327.

²¹ CSÁTH, *Mesék, amelyek...*, i. m., 26-27.

²² CSÁTH, *Méla akkord...*, i. m., 441.

²³ CSÁTH, *Méla akkord...*, i. m., 442.

mézeskalácsos című, 1912-ben megjelent kötet kapcsán egyenesen a korábbi lírai hang elnémulásáról beszélt: „Öreg elbeszélők írnak így vagy fiatal tudósok, kiknek megrajzolendő sémák, kitöltendő tabellák az emberi sorok. Csáth Géza orvos. A novelláiban is az; csupa kórkép, beteg lelkek pontos rajza, amit ad.”²⁴

Írásművészetének e gyökeres átalakulása egyértelműen a pszichoanalízis számlájára írható. 1908 után született novelláira mindinkább rányomja bélyegét a freudizmus, utolsó elbeszélését (*Dénes Imre*, 1918) Kosztolányi teljes joggal értelmezte egy dementia praecoxos vagy paranoiás eset pontos és szenvtelen lélekrajzáként. Unokaöccséhez írt levelében²⁵ ez buzdító dicséretként hangzott, Csáth halálának okait kutató írásából²⁶ azonban kiderül, hogy egyáltalán nem lelkesedett az 1908 után született novellákban egyre erőteljesebben érződő pályafordulatért. De nem lelkesedett ezért fordulatért maga Csáth sem; nem előre-, hanem hátralépést látott benne, amelyet a pszichoanalízissel való megismerkedésének tulajdonított. 1912 nyarán így fogalmazott naplójában:

„Rettenetes és nyomasztó gondolat, hogy nincs többé kedvem az íráshoz. Mióta az analyzissal behatóan foglalkozom, és minden ízében elemezem az öntudatlan lelki életemet, nincs többé szükség rá, hogy írjak. Pedig az analyzis csak szenvedést hoz, keserű életismeretet és kiábrándulást. Az írás pedig gyönyört ad és kenyeret. Mégse! Nehezen megy, aggályokkal. A születő gondolatot mintegy csírájában megöli a kritika. A legbelső elintézetlen ügyeimet pedig nem tudom papírra tenni. Az az érzés gátol, hogy mások éppolyan tisztán olvasnak benne, mint én az írók írásaiban, én, a psychoanalitikus.”²⁷

Színes rajzainak, apró festményeinek készítése közben, amelyekkel rendelőkönyveit²⁸ díszítette, viszont nem működtek a pszichikai gátak. Ezek éppoly látomásosak, mint naplójának idézett leírásai: a képzőművészet nonverbális médiuma, párosulva a rendelőkönyvek intimitásával, a jelek szerint oldani volt képes alkotói görcseit.

*

²⁴ Sz. L., *Két író*, A Hét, 1912. április 14., 247.

²⁵ *Csáth Gézának*, Budapest, 1918. június 11. = KOSZTOLÁNYI, *Levelek - Naplók, i. m.*, 414.

²⁶ KOSZTOLÁNYI Dezső, *Csáth Géza betegségéről és haláláról*, Nyugat, 1919. december, XII. évf. 16-17. sz., 1105-1109.

²⁷ CSÁTH Géza, *Napló. 1912-1913*, Bp., Windsor, 1995, 5.

²⁸ „Csak nézni kell ezeket a rajzokat”. *Csáth Géza földesi naplórajzainak és rajzfűzetének atlasza*, szerk. ÁGOSTON PRIBILLA Valéria, HÓZSA Éva, NINKOV K. Olga, Szabadka, Városi Könyvtár, 2009.

Kis Ilonka halálakor Csáth 17 éves. Saját kompozícióival és hegedű-játékával nagy sikereket arat szülővárosában, megjelennek a *Bácskai Hírlap*ban első írásai, *A kályha* című novella alapján Bródy „jót, sőt feltűnőt” vár tőle. Művészi látásmódjának kialakulásával és első művészi sikereivel párhuzamosan a pályaválasztás kérdései foglalkoztatják. Érettségi után két és fél hónappal, a döntés küszöbén, 1904. szeptember 2-án a következőképpen fogalmaz naplójában:

„Szeretem az orvosi pályát, s akaraterővel sokra is vinném benne, de ... de ... itt van előttem egy másik cél is (...) művésszé lenni, művészettel keresni kenyeret. (...) Tisztában vagyok azzal, hogy néhány évről van szó, melyeket le kell élnem, nem *lehetőleg, örömben*, jókedvűen, hanem úgy, amint *kell*, amint *kell*, s ez lenne a tökéletes, nagystílusú élet. Föltéve, hogy ez a *kell* egy nagystílusú ember agyából hangzik ki, s hogy maga a mód, a végrehajtása gyönyört okoz. – Ebből a szempontból a muzikus-írói-festői pályát kell választanom. – A másik szempontból, mely előre nem látott esetekkel, egyéniségem átalakulásával, esetleges degenerációjával számol, az orvosi pályára szeretném adni magam. – A két szempontot kiegyenlítené a tanári vagy a jogi, avagy a zenemesteremberi, a zenetanári pálya. Kiegyenlítésekről most beszélni – azonban – erkölcstelenség lenne.”²⁹

Az idézett sorok arról vallanak, hogy a személyiség egészét meghatározó döntésben gondolkodott, nem a modern társadalom által párhuzamosan felkínált szerepekben. Vagy művész-lét, vagy polgári foglalkozás, vagy a kettő „kiegyenlítéseként” tanár, de az, hogy egyszerre legyen orvos és művész, művész és tanár, fel sem vetődött számára. Egyébként unokabátyja, Kosztolányi számára sem, aki őszintén megdöbbsent, amikor Csáth az orvosegyetemet választotta.³⁰

Egyetemi éve alatt kezdetben mégis megkísérelt alkalmazkodni a modern társadalom viszonyaihoz és egy ideig sikeresen különítette el művész-énjét polgári énjétől: a Csáth Géza nevet ettől az időtől fogva használta írói névként, míg orvosi szakkönyvét „Dr. Brenner József elme- és idegkórtani klinikai gyakornok” név alatt publikálta. Jól tudta, hogy a különböző szerepekhez különböző normalitások tartoznak: másként viselkedett a Budapesti Napló szerkesztőségében, és megint másként, amikor Moravcsik professzorral társalgott a klinikán, a tanársegédi állás elnyerésének reményében.

Az orvos-léthez kapcsolódó normalitások azonban túlcaptak saját határaikon és egyre nagyobb mértékben határozták meg mind magánéletét,

²⁹ CSÁTH, *Méla akkord...*, i. m., 519–520.

³⁰ *Levele Csáthnak*, 1904. szeptember 16. = KOSZTOLÁNYI, *Levelek - Naplók*, i. m., 43–44.

mind művészi pályájának alakulását. Egyrészt végzetessé váló morfinizmusának formájában, melynek kialakulása az orvos-lét normalitásainak elfogadásához köthető. Orvosi körökben ugyanis bevett dolog volt a szerrel való élés és Csáth, egyik kései naplófeljegyzése szerint, hitt abban, hogy morfinizmusát, sok orvoshoz hasonlóan, képes lesz kordában tartani.

„Tudtam hogy az Op[ium] nagy méreg, de miután én sohase emelkedtem 0,50 g-on túl, az állandó dosisom 0,36 - 0,40 P[antopon] = (0,18-0,20 M[orfium]) volt, súlyom jó volt, egyéb testi tünetekkel nem volt baj (az ideges tüneteket a tbc intoxtól megszoktam elviselni és negligálni), jól ettem, nemi életem normális volt (hetente 2-3 ×), megállapodtam, hogy

1) A M[orfium]ra szükségem van.

2) Uralkodom felette, mert az adag egyforma.

3) Az a sok leírt éhségi tünet, szorongás, légszomj, nálam nem jelentkezik.

4) Nem fog ártani, és mint annyi orvos, 20-30 évig is élek majd vele.

Mégis - igazam lett. *Ópium* című novellám után: *10 évig életem*. Ott írtam le azt a rémes káromlást: sokasodjék meg az ő utódaiban.”³¹

Másrészt pszichoanalitikus-orvossá válása befolyásolta meghatározó módon pályájának alakulását. A pszichoanalízis ugyanis azzal kecsegtetett, hogy általa helyreállítható a személyiség integritása. Ez a csalóka hit azonban megsemmisítette benne a művészt, morfinizmusa pedig kordában tarthatatlannak bizonyult, a *spill over* effektus elindult, a deklasszáció megállíthatatlanná vált. És miközben élete utolsó éveit morfium okozta féltékenységgel és hipochondriájával küszködött, folyamatosan analizálta, megérteni igyekezett önmagát. Rendszeretenné és kuszává váló naplófeljegyzései között szaporodtak a memoárszerű részletek, amelyek nyomán traumák, öröklött betegségek nyomait kutatta, álomleírások, amelyekhez pszichoanalitikus értelmezések kapcsolódtak.

Cornelia Bohn és Alois Hahn nagyon finom elemzések során mutatja ki hivatkozott tanulmányában, hogy a napló- és memoárírás miként függ össze a modernizálódó, funkcionális alrendszerekre bomló világban helyzetét bizonytalannak (kontingensnek) érző ember identitáskeresésével. A pszichoanalitikus műveltségű Csáthot azonban nem elégíthette ki az életút eseményeinek egységes egészévé konstruálása. Ő a jelenségek között nem összefüggéseket keresett, hanem a mögöttük meghúzódó lényeket, amelyet immár lélekbúvárként racionalizálni, s nem művészként megérezkíteni igyekezett.³² Tökéletes

³¹ PIM Kézirattár, 2012/11/5/8. (A VI. 13., pénteki bejegyzéssel szembeni oldalon)

³² BOHN, HAHN, *i. m.*, 54-58.

tévút: az idézett szerzőpáros Marcel Proust példáján keresztül éppen azt mutatja ki meggyőzően, hogy a multiplikálódott személyiség egységének helyreállítására a művészet az egyetlen alkalmas eszköz.

Csáth kései naplófeljegyzései tehát megrázóan tanúskodnak a pszichoanalízis parazitájának kártékony működéséről, amelynek meghatározó szerepe volt abban, hogy élete végén – a normalitások összhangjának megteremtése helyett – a vallás általánosan érvényes, ugyanakkor a modernitás korában már anakronisztikus normáihoz menekült, eljutva Isten akaratának, mint minden földi történés magyarázatának szektás vakságot idéző hitéig.